

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ПРАВОМІРНІЙ ПОВЕДІНЦІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

LEGAL LIABILITY IN LAWFUL BEHAVIOR: THEORETICAL ASPECTS

Горбова Н.А.,

*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри українознавства*

Таврійського державного агротехнологічного університету

Стаття присвячена виникненню, подальшому розвитку та перспективам теорії юридичної відповідальності в правомірній поведінці. Досліджуються різні підходи до розуміння позитивної (перспективної) відповідальності, аналізуються їх підстави. На завершення формулюється поняття юридичної відповідальності в правомірній поведінці, узгоджене із загальною теорією відповідальності в праві.

Ключові слова: юридична відповідальність, правомірна поведінка, перспективна відповідальність, позитивна відповідальність, юридична оцінка.

Статья посвящена возникновению, последующему развитию и перспективам теории юридической ответственности в правомерном поведении. Исследуются различные подходы к пониманию позитивной (перспективной) ответственности, анализируются их основания. В завершение формулируется понятие юридической ответственности в правомерном поведении, согласованное с общей теорией ответственности в праве.

Ключевые слова: юридическая ответственность, правомерное поведение, перспективная ответственность, позитивная ответственность, юридическая оценка.

The article is devoted to the emergence, development and future prospects of the theory of legal liability in lawful behavior. The different approaches to understanding the positive (prospective) liability, analyzed their reasons. In conclusion, formulated the concept of legal responsibility in lawful behavior consistent with the general theory of liability in law.

Key words: legal responsibility, good behavior, perspective responsibility, positive responsibility, legal evaluation.

Постановка проблеми. Для становлення правої держави в Україні важливе значення має правовий інститут юридичної відповідальності. Невипадково проблема юридичної відповідальності постійно знаходиться в центрі уваги вітчизняної юриспруденції.

Ідея юридичної відповідальності, не пов'язаної з правопорушенням, була запропонована в юриспруденції на початку 60-х років минулого століття. Відповідальність, сполучена з активною правомірною діяльністю суб'єкта, була сприйнята (у тому числі і як об'єкт критики) наукою, у результаті чого з'явилися терміни «позитивна відповідальність», «перспективна відповідальність», «активна відповідальність».

Стан дослідження. Проблематика юридичної відповідальності має ґрунтовну розробку в галузевих юридичних дослідженнях, а також у дослідженнях у загальнотеоретичному правознавстві. Особливо відзначимо праці з проблеми юридичної відповідальності таких учених, як С.С. Алексєєв, С.Н. Братусь, І.А. Гурвич, Б.М. Лазарєв, Д.А. Липинський, І.М. Зайцев, В.В. Бутнев, Е.А. Лукашева.

Метою цієї статті є дослідження різних підходів до розуміння позитивної (перспективної) відповідальності, аналіз їх підстав.

Виклад основного матеріалу. Юридична оцінка правомірної поведінки – сутнісна ознака правої відповідальності. З урахуванням вектора часу юридична оцінка як процес і результат встановлення відповідності правомірної поведінки чинним юридичним нормам дається як отриманій заслугі, так і

правомірній поведінці, яку суб'єкт має намір здійснити.

Уточнимо два істотні моменти. По-перше, юридична оцінка є сутністю юридичної відповідальності в правомірній поведінці. Оцінка є сутністю будь-якого виду соціальної відповідальності. Будь-які дії (бездіяльність), перш ніж викликати нормативно-правові наслідки, відповідним чином оцінюються (збираються й уточнюються всі фактичні дані, відшукується відповідна казусу норма, проводиться зіставлення та робиться висновок). По-друге, найчастіше під час дослідження позитивної відповідальності оцінка переводилася в ранг психологічного процесу, суб'єктивного сприйняття власної поведінки та його результатів. Тим часом зводити цю оцінку до психологічної (моральної, політичної тощо) сфери не зовсім виправдано. Правій поведінці повинна даватися адекватна правова оцінка. Е.А. Лукашева у зв'язку із цим наголошує, що «юридична відповідальність існує як відношення залежності людини від держави, що виражається в його здатності здійснювати вільну оцінку й вибір, орієнтуючись на правові еталони» [3, с. 105].

Юридична оцінка предметно відображає реакцію державних органів, фізичних та юридичних осіб на правову поведінку особистості. Такий підхід має низку переваг. По-перше, юридична відповідальність безпосередньо пов'язується із соціальною відповідальністю за допомогою родової оціночної ознаки. Так, наприклад, Е.А. Лукашева обґрунтовано стверджує, що «відмінності між правовою і мо-

ральною відповідальністю починаються з характеру оцінки дій людини» [3, с. 108, 110]. По-друге, юридична оцінка відбивається в усіх без винятку видах правової відповідальності (кримінальної, цивільної, адміністративної тощо). Відповідальність – це «той критерій, який дозволяє оцінювати обсяг і якість виконання або невиконання своїх обов'язків, відповідно до чого виражається схвалення або осуду» [4, с. 73]. По-третє, юридична оцінка об'єднує різні, а часом і суперечливі ознаки відповідальності в різних галузях української системи права, наприклад позитивні та негативні аспекти (незважаючи на такі різні явища, як винагорода суб'єкта та його покарання).

Визнаючи прогресивною цю конструкцію в принципі, відзначимо, що вона залишає без уваги як мінімум три важливих положення.

По-перше, залишається невирішеним питання: чи існує позитивна юридична відповідальність суб'єктів у такій правовій, а точніше правомірній, поведінці, за якою не слідує ні заохочення, ні покарання (стягнення)? У такому випадку мається на увазі звичайна правомірна поведінка (яка не кваліфікується як заслуга).

По-друге, якщо існує, то яка саме юридична оцінка їй дається? Справа в тому, що якщо соціально активна заслужена поведінка оцінюється позитивно, а протиправна – негативно, то відкритим залишається питання про природу оцінки звичайної правомірної поведінки.

По-третє, навіть якщо на перші два питання можна відповісти стверджено, то наведена конструкція пояснює позитивну юридичну відповідальність, тоді як перспективна правова відповідальність залишається поза загальною моделлю відповідальності в правомірній поведінці.

Зробимо спробу вирішити означені проблеми.

Традиційно за критерієм активності правомірну поведінку диференціюють на активну, звичайну та пасивну. Наведена класифікація не може бути визнана, якщо як приклад пасивної правомірної поведінки приводити ситуацію, коли особа не використовує належні йому суб'єктивні права, оскільки правомірна поведінка здійснюється тільки в правовідносинах. Крім того, щоб поведінка «відповідала, не суперечила правовим нормам», необхідно, щоб вона здійснювалося в рамках правовідносин.

Сказане не суперечить принципу, що характеризує загальний тип правового регулювання, – «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Так, моральна або релігійна поведінка формально цілком може не суперечити їй у певному сенсі відповідати юридичним нормам, проте правомірним воно не є, так само як і правовим взагалі. Якщо суб'єкт, наприклад, не використовує належне йому активне виборче право, то, безумовно, він не вчинює правопорушення. Чи означає це, що він здійснює правомірне діяння у вигляді бездіяльності? Вважаємо, що не робить, тому що можлива відмова від використання права передбачається самою природою суб'єктивного права, але не передбачається законодавством як варіант поведінки за відсутністю необхідності.

Н.А. Боброва зазначає: «Невикористання громадянином суб'єктивного права не оцінюється як законне або незаконне, тобто це «особиста справа» громадянина (якщо, звичайно, право не є одночасно й обов'язком, не утискає права та законні інтереси інших осіб)» [5, с. 33]. Інакше кажучи, коли суб'єкт відмовляється від використання належного суб'єктивного права, відсутні відповідні юридичні факти, не виникають правовідносини, не реалізуються взаємні права та обов'язки, то відсутнє правове регулювання в цілому. Подібна пасивна поведінка взагалі не є правовою. Таким чином, слід вкладати інший зміст у категорію «пасивна правомірна поведінка» або відмовитися від її виділення, диференціюючи правомірну поведінку на активну та звичайну.

Констатувати наявність позитивної юридичної відповідальності під час здійснення активної правомірної поведінки, так само як і констатувати її відсутність за пасивної правомірної поведінки можна цілком упевнено. Проте вирішити подібне питання стосовно звичайної правомірної поведінки досить складно.

У юридичній літературі під звичайною правомірною поведінкою розуміється повсякденне, службове, побутове та інше життя людини, відповідно до правових норм. У рамках звичайної правомірної поведінки громадяни виконують свої правові обов'язки, роблять ті чи інші юридично значимі дії. Вона є звичайною, у тому числі й тому, що повністю відповідає встановленим нормам. Цілком зрозуміло у зв'язку із цим, що вона не заохочується державою.

Чітку та безумовну грань між звичайною й активною (найчастіше заохочуваною) правомірною поведінкою окреслити досить важко. Заслуга являє собою, по-перше, сумлінне та точне виконання суб'єктами покладених на них юридичних або громадських обов'язків, а по-друге, вчинення учасниками суспільних відносин не передбачених правовою нормою таких корисних діянь, які перевершують звичайні вимоги [6, с. 36]. Як впливає з першої частини визначення, підставою заохочення може бути відповідне пропонованим вимогам виконання звичайних правових обов'язків. Цілком природно, що сумлінне та точне виконання юридичних обов'язків може мати місце як за активної, так і за звичайної правомірної поведінки. Різниця полягає в наявності додаткових моральних, організаційних, а іноді й матеріальних витрат. Крім того, можливість правового заохочення в цілому залежить в основному від правозастосувача.

На запитання про наявність позитивної юридичної відповідальності у звичайній правомірній поведінці можна дати позитивну відповідь, а саму таку поведінку визнати відповідальною. Позитивна юридична відповідальність аж ніяк не пов'язується тільки із заохоченням. Також необхідна якість виконання покладених юридичних обов'язків уже сама по собі свідчить про необхідність відповідального ставлення до них із боку різних суб'єктів. Серед інших ознак правомірної поведінки правильно зазначається, що вона є відповідальною дією особистості

[7, с. 24, 86; 8, с. 19; 9, с. 12]. Навіть виконання звичайних юридичних обов'язків, яке вписується в межі встановленої норми, вимагає правової відповідальності, передбачає її. Саме тому «стан відповідальності виникає тоді, коли особистість робить врегульований правом вчинок і тим самим показує своє ставлення до необхідності виконання вимог норм права» [10, с. 30–31; 11, с. 51–52; 12, с. 69; 13, с. 73].

Наявність юридичної відповідальності суб'єктів у звичайній правомірній поведінці передбачає визначення природи надаваної такій поведінці правової оцінки. Безумовно, вона (оцінка) не може бути визнана негативною, тому оцінювання є правомірним. Чи є вона позитивною у такому разі? У загальному значенні, безумовно, є. Однак із точки зору дії правових норм, чіткої юридичної кваліфікації поведінки, застосування відповідних санкцій подібна відповідь не може бути визнана достатньою. Позитивна юридична оцінка повинна в чомусь об'єктивуватися, предметно виражатися. Якщо, наприклад, позитивна оцінка заслуженої поведінки проявляється через правове заохочення, то не зовсім зрозуміло, як проявляє себе аналогічна оцінка звичайної правомірної поведінки. У кінцевому рахунку стирається грань між цими оцінками, звичайною й активною правомірною поведінкою, застосуванням заохочувальних санкцій і їх відсутністю.

При цьому звичайна правомірна поведінка не є байдужою, індивідуальною для держави. Усвідомлюючи цей факт, деякі дослідники реакцію держави на звичайну правомірну поведінку громадян визначають як «схвалення» [14, с. 17; 15, с. 12]. Звичайно, у цілому з моральних позицій подібна поведінка схвалюється настільки, наскільки вона бажана для держави й суспільства. Однак із суто юридичної точки зору таке багатоаспектне поняття, як «схвалення» важко формалізувати, підвести під нормативне підґрунтя. У реальності відсутні предметні ознаки, критерії, що дозволяють кваліфікувати реакцію на звичайну правомірну поведінку як «схвалення». Крім того, «схвалення» – категорія етична, яка є антонімом категорії «осуд». Факт допустимості, дозволу певного роду діяльності аж ніяк не означає її державного схвалення. Таким чином, подібний підхід до оцінки звичайної правомірної поведінки (як до позитивної оцінки, вираженої в державному схваленні) дає підставу засумніватися в наявності юридичної реакції взагалі як такої.

Правова оцінка, що дається звичайній і заслуженій правомірній поведінці, не є ідентичною. Якщо взяти за основу норму поведінки, у цьому випадку правову, то стає очевидним, що відповідні види поведінки відрізняються один від одного. При цьому основна відмінність звичайної та соціально-активної правомірної поведінки проводиться за критерієм відповідності нормі, якомусь усередненому варіанту поведінки. З точки зору відповідності правовій нормі можна виділити три види юридично значущої поведінки: 1) та, що передбачається найбільшою мірою (акти поведінки, що наближаються до соціального ідеалу); 2) та, що вважається нор-

мальною, правильною (як надходять у більшості випадків); 3) та, що не схвалюється, засуджується (вважається суспільно небезпечним, злочинним) [16, с. 135]. Інакше кажучи, навіть якщо подивитися на питання, абстрагуючись від юридичної специфіки регульованої поведінки, то на основі більш загального критерію (відповідності правовій нормі) можна провести різницю між звичайною й активною правомірною поведінкою. Звичайна поведінка відповідає юридичній нормі, «вкладається» в неї, тоді як соціально активна поведінка перевищує цю норму, виходить за її межі, позитивно «відхиляється» від неї. Відповідно, відмінності звичайної й активної правомірної поведінки слід відрізнити між собою юридичними оцінками, які їй даються. Позитивна юридична оцінка дається соціально активній правомірній поведінці, яка позитивно виходить за межі норми, тому вона не може даватися звичайній поведінці, здійснюваній у межах цієї норми. Навіть із загальних позицій позначена відмінність є очевидною, її необхідно враховувати під час дослідження юридичної відповідальності.

Юридична оцінка, предметом якої виступає звичайна правомірна поведінка (у разі, якщо вона не тягне за собою застосування заохочувальних санкцій), є нейтральною. Цей висновок впливає із загального критерію диференціації правових оцінок – кваліфікації правової поведінки з погляду діючих юридичних норм. Якщо активна правомірна поведінка оцінюється позитивно (реалізується заохочення), а протиправна – негативно (реалізується право обмеження), то звичайна правомірна поведінка оцінюється нейтрально (ні заохочення, ні право обмеження не застосовуються). Саме таким чином розуміється нейтральність юридичної оцінки – відсутність застосовуваного на основі чинного законодавства заохочення, коли «на даний момент поведінка суб'єкта відповідає рівню вимог суспільства до даного й виду, і форми поведінки» [1, с. 10].

У літературі зустрічається думка, що оцінки, надані конкретним проявам соціальної (правової) поведінки, можуть носити негативний характер (свідчити про соціально шкідливість явища), бути соціально нейтральними (вважати явище, відповідно, не мають суспільної корисності) або ж бути позитивними (відносити певні дії (вчинки) до корисних, соціально цінним явищам життєдіяльності людей) [7, с. 25].

Підтримуючи наведену позицію в цілому, важко погодитися з поглядами автора на нейтральну правову оцінку. Адже якщо соціальна поведінка взагалі не має інтересу для права, тобто не є правовою, то загалом не можна вести мову про наявність юридичної оцінки. Там, де немає права, немає й його оцінок. Певна поведінка не може юридично оцінюватися, якщо немає правових норм, її регулюючих. Такі відносини є «юридично індивідуальними», вони знаходяться поза цією оцінкою, оскільки в таких відносинах її взагалі не може бути.

Висновки. Таким чином, правовій (активна, звичайна, правомірна, протиправна) поведінці може бути надана позитивна, нейтральна або негативна

юридична оцінка. З урахуванням правових наслідків оцінки можна в перших двох випадках вести мову про позитивну, а в третьому випадку – про негативну юридичну відповідальність.

Перспективна юридична відповідальність також може бути пояснена на основі правової оцінки,

оскільки «оцінка може бути звернена як до минулих, так і до майбутніх фактів» [17, с. 148]. Крім того, такий підхід дозволяє пояснити її на принципово загальній основі з ретроспективною відповідальністю, що робить можливим створення загальної моделі юридичної відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проблеми державотворення та правотворення в Україні (у контексті порівняльного правознавства та права на припадність) : матеріали круглого столу (22 травня 2009 р.) . – Львів : ЛьвДУВС, 2009. – 304 с.
2. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин, Н.М. Хома. – Львів : Новий світ-2000, 2007. – 584 с.
3. Відповідальність в управлінні : [монографія] / відп. ред. А.Е. Луньов, Б.М. Лазурев. – М. : Наука, 1985. – 303 с.
4. Строгович М.С. Сутність юридичної відповідальності / М.С. Строгович // Радянська держава і право. – 1979. – № 5.
5. Боброва Н.А. Відповідальність в системі гарантій конституційних норм (державно-правові аспекти) : [монографія] / Н.А. Боброва, Т.Д. Зражевська. – Воронеж, 1985. – 154 с.
6. Оксамитний В.В. Правомірна поведінка особистості / В.В. Оксамитний. – К. : Наукова думка, 1985. – 175 с.
7. Липинський Д.А. Форми реалізації юридичної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д.А. Липинський. – Саратов, 1999. – 22 с.
8. Хропанюк В.Н. Теорія держави і права : [підручник для вузів] / В.Н. Хропанюк. – М. : Омега-Л, 2008. – 384 с.
9. Шемчушенко Ю.С. Дія права: інтегративний аспект : [монографія] / Ю.С. Шемчушенко. – К. : Юридична думка, 2010. – 501 с.
10. Теорія держави і права : [навч. посіб. для студентів] / В.П. Малахов, І.А. Горшеньова, А.А. Іванов. – М. : 2009. – 423 с.
11. Кудрявцев В.М. Право і поведінка / В.М. Кудрявцев. – М. : Наука, 1976. – 211 с.
12. Кудрявцев В.М. Правова поведінка: норма і патологія / В.М. Кудрявцев. – М., 1982. – 314 с.

УДК 347.235

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УРСР 1970 РОКУ ТА ЗЕМЕЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ

RESPONSIBILITY FOR BREAKING THE LAND LAW: CODE OF LAND LAW OF USSR 1970 YEAR AND CODE OF UKRAINIAN LAND LAW

Гуца К.О.,
здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті здійснено спробу порівняння законодавчого закріплення відповідальності за порушення земельного законодавства в Земельному кодексі УРСР 1970 року та в Земельному кодексі України, що є чинним сьогодні. З використанням історичного, формально-юридичного методів простежено поступові зміни в розумінні того, що є власне правопорушенням в означеній галузі та висловлено припущення, як такі зміни опосередковано можуть вплинути на правосвідомість громадян.

Ключові слова: земельне право, юридична відповідальність, правопорушення, земельна ділянка, права та обов'язки громадян, право власності.

В статье осуществлена попытка сравнения законодательного закрепления ответственности за нарушение земельного законодательства в Земельном кодексе УССР 1970 года и в Земельном кодексе Украины, который действует сегодня. Используя исторический, формально-юридический методы были прослежены постепенные изменения в понимании того, что собственно является правонарушением в названной сфере и были сделаны предположения, как такие изменения опосредствовано могут повлиять на правосознание граждан.

Ключевые слова: земельное право, юридическая ответственность, правонарушение, земельный участок, права и обязанности граждан, право собственности.

In this article has been made an attempt to compare how responsibility for violation of land law is written in the Code of land laws of USSR 1970 year and in the Code of land laws which acts nowadays. Using historical, formally – juridical methods were followed gradual changes in understanding of what is an offence in named area of law and were made suppositions how such changes can influence on legal conscience of citizens.

Key words: land law, legal responsibility, offence, land lot, right and duties of citizens, law of property.

Постановка проблеми. Питання відповідальності за порушення земельного законодавства є важливою частиною правовідносин у сфері земельного права. Спроба порівняння законодавчого закріплення

підстав такої відповідальності має значення для усвідомлення громадянами еволюції своїх прав та обов'язків на різних етапах існування та розвитку держави.